

ШАНС І ЗАГРОЗА:

УНІЙНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

о. д-р Назарій ЗАТОРСЬКИЙ, священник Єпархії Святого Володимира

Свого часу мій науковий керівник Ігор Скочилияс якось мимохідь сказав те, що змусило мене надовго замислитися: питання не в тому, що наші сусіди зробили з нами, а в тому, чому українці не зробили цього зі своїми сусідами? Переформулювати це питання можна так: чому українці так легко ставали частиною імперій, відіграючи суттєву роль у їхній розбудові, замість того, щоби самим стати імперією, поглинувши сусідні народи та землі? Чому, маючи часто переважаючі людські та інші ресурси, українці не спромоглися не те що створити власну державу, а хоча б добитися автономії у складі тих утворень, до яких входили землі з переважним українським етнічним елементом (ба навіть поступово втрачали ті права, з якими ввійшли до складу цих утворень)? Дивлячись ширше: чому українці так часто були об'єктом, а не суб'єктом історії? Очевидно, що, шукаючи відповідь на це питання, слід звернути увагу на певну рису характеру, чи то пак поведінкового коду, настільки глибинну й поширену на всіх українських етнічних землях, що простежується в усі часи і становить невід'ємну, автентичну та прадавню рису української ідентичності. А щоб ця риса проступила чіткіше, доречно притягнути до порівняння росіян – як приклад народу, що створив власну імперію, залучивши до її складу та розбудови також українців, на яких попри війну й досі чинить поважний вплив.

Гібридність та унійність

На початку цього року український філософ Андрій Баумейстер дав кілька лекцій для школи розвитку мислення Cowo.guru, з якими

можна ознайомитися на ютуб-каналі школи та самого лектора. Серед іншого він заторкнув питання російської та української ідентичності й накреслив деякі характерні для них риси.

Погляньмо насамперед на ті риси, які вчений виділив для російської ідентичності, щоб на її тлі краще проступили риси української. Отже, російська ідентичність позиціонує себе як велика цивілізація, яка має свій «особий путь», як альтернатива західної цивілізації (зокрема, як противага американській уніфікуючій культурі), що створює певний баланс у світі. Цей особливий шлях можна розшифрувати як «третій Рим» (іноді євразійство) зі своєю відповідною місією. Стовпами цього проекту є російська мова, російське православ'я, підкреслена традиційна релігійність, принаймні на рівні декларацій. Захід же розглядається як контрпроект, антипод, ворог, завдання якого ослабити та зруйнувати Росію. Тобто в цій системі координат обов'язково присутній образ ворога як постійної загрози самому існуванню Росії та російської ідентичності. Слугами й апостолами цього проекту для інтелектуалів, зокрема західних, є велика література (згадано, зокрема, Достоевського як приклад антизахідного, антиєврейського, антикатолицького письменника), філософія (Іван Ільїн – ще один антизахідник), історія. Тут же – музика, балет, мистецтво. Для простого ж люду пропонується відчуття значущості свого народу, свого великого місця в світі, своєї місії щодо інших народів. Тобто перед нами певна всеохопна картина світу, власна світобудова, свій завершений світогляд.

/section.in.ua/people/nazariy-zatorskyi/

Не будемо переповідати всю лекцію шановного філософа (хто зацікавиться, може легко знайти її на ютубі). Зосередимося лише на одній думці, яку він висловив, але яка варта того, аби приглянутися до неї пильніше. Мовиться про сам факт протистояння та протиставлення решті цивілізованого світу себе, своєї цивілізації, свого устрою. При цьому мовиться про протиставлення та протистояння не конструктивне, а негативне, вороже, деструктивне. І це попри той факт, що в основі всієї цієї «особливої цивілізації» лежать західні зразки, досягнення, тенденції, віяння. Всі вони сприймаються, засвоюються, але при цьому заперечуються, їхня роль принижується, виставляючи свою місцеву адаптацію того ж явища за щось краще за західні моделі, на які спершу взувалося. І мовиться не лише про останні десятиліття, а про все функціонування Росії як держави, що сформувалася з вивіщенням Москви після знищення Новгородської та Псковської республік і Великого князівства Тверського. Отже, це вороже протиставлення і приниження іншого є певним при-

таманним цій ідентичності елементом, який настільки глибокий, що ліг в основу всього того, що Андрій Баумейстер перерахував: антипод Заходу й решти світу як певна антицивілізація, яка, навіть засвоюючи елементи свого прототипу, намагається це приховати, а сам прототип усіляко принизити й заперечити. Тобто цій ідентичності притаманне те, що можна окреслити як гібридність, за аналогією до російської гібридної війни: коли вигідно чи коли вже ніяк не виходить відпертися, правда визнається, але при цьому подається така її інтерпретація, яка знову вивищує чи виправдовує власну позицію, представляючи її втіленням чи захистом правди, добра, справедливості, а дії або вчення іншої сторони – як акт агресії, вияв ворожості, прояв зла.

У своїй лекції Андрій Баумейстер не зупинився на описі російської ідентичності, але спробував окреслити головні елементи ідентичності української, серед яких, зокрема, ідея кордону, форпосту цивілізації на межі Дикого Поля (як варіант – Азії), тобто того, що можна окреслити як антисвіт, антицивілізацію. Ще одним елементом української ідентичності є її постколоніальність, звідси образ жертви інших імперій і народів, Україна та українці як жертва *par excellence*. Також лектор згадав ідею приналежності до західної цивілізації та європейський вектор. Тут хотілося б сконцентруватися саме на цьому: українська ідентичність передбачає, на відміну від російської, не протиставлення, а приналежність, інтеграцію у певну цивілізацію. У випадку приналежності до європейської цивілізації – інтеграцію в свою культуру та мистецтво європейських віянь, традицій і зразків. Лише, на відміну від російського способу інтеграції, українці інтегрують їх позитивно, з ними ідентифікуючись, усвідомлюючи себе як частину цього процесу та проєкту. Видається доцільним назвати цю рису української ідентичності унійністю (від слова «унія» в сенсі

«об'єднання», «союз»), окреслюючи її як здатність сприймати на рівних інші ідентичності, визнаючи та доцінюючи їхню вартісність, готовність співіснувати з ними в одному полі, ба навіть у одному (державному чи церковному) інституційному тілі. І знову ж таки мовиться не про якусь набуту рису, а про прояв глибоких (на рівні національної ментальності) установок, які сприяють такій поведінці на рівні цілого етносу.

Отже, перед нами два різні та, як виглядає, протилежні способи реагування на зовнішній світ: з одного боку – протиставлення йому, при якому засвоєння чужорідних елементів відбувається через їхнє заперечення, через протиставлення їм, а з другого боку – ідентифікація із зовнішнім світом, причому його досягнення сприймаються позитивно, доцінюються та засвоюються як свої, стаючи частиною власної ідентичності. По-суті, перед нами дві різні відповіді на один і той же виклик – виклик чужого в найширшому сенсі: від чужинця-іноземця як носія відмінної ідентичності до чужого в сенсі чужої культури, ментальності, світогляду. І ці два способи реагування на цей виклик виглядають частиною глибокої народної ментальності, яка й відрізняє росіян від українців. Тобто гібридність росіян та унійність українців є проявами прадавніх традицій, які простежуються від найдавніших часів і найнижчого, базового рівня – способу мислення та поведінки простого люду.

Уроки та наслідки історії

Величезну кількість цікавих прикладів такої вельми контрастної, фактично протилежної поведінки у ставленні до чужинців як втілення чужого, чужої ідентичності подає Володимир Січинський у своїй книзі «Чужинці про Україну». Ось один цікавий уривок зі щоденника засудженого до каторги в Сибіру польського шляхтича-конфедерата Карла Хоецького: «*Мешканці (України – Авт.), виявилось, були дуже*

людяні; не тільки господарі приділені нам мешкань поводитися з нами ласкаво і чемно, але й інші мешканці, коли ми виїздили, переганяли нас на санках, кидали нам хліб житний і пшеничний та гроші». Натомість на Московщині «...ми зустріли нове для нас населення, що різко ріжнилося [від українців] своїми звичаями... Коли ми вїздили до (московського) села, майже усі мешканці збігалися дивитися на нас, як на видовище; вони насміхалися над нами, кидали в нас снігом і грудками нечисти – поводитися з нами по ворожому; не хотіли нам нічого продати, а якщо і погоджувалися, то вимагали неімовірні ціни» (с. 53).

Для кожного, хто хоч раз читав Біблію, ця сцена за своїм характером докладно відображає відому розповідь, яку зустрічаємо в книзі Буття, у главах 18 – 19, де перед нами розгортається подібний диптих: з одного боку – Авраам, який гостинно приймає чужинців, з другого – мешканці Содому, які намагаються принизити та залякати їх. Тобто українці й росіяни, як свого часу Авраам і мешканці Содому, репрезентують дві відомі в антропології концепції реагування на чуже та чужинця як виклик і загрозу власній ідентичності: з одного боку – намагання умилювати цю загрозу через гостинність і таким чином схилити її на свій бік, з другого – намагання залякати через невмотивовану й надмірну агресію, щоби відлякати цю загрозу, відігнати її, позбутися.

Гадаю, цього достатньо для загального представлення того, що мається на увазі під гібридністю росіян та унійністю українців, і глибокі причини того, що потім оформилося в згадані елементи національного характеру й ідентичності. Приглянімося тепер до того, як ця риса проявлялася в історії та продовжувала формувати національний характер і національну ідею. Наведемо лише кілька прикладів.

Українська унійність як схильність до визнання іншої ідентичності рівновартісною власній за своєю суттю інтеграційна. Вона сприяла

входженню українців і українських земель до складу інших держав і конструктивному внеску в розбудову тих держав. Слід нагадати, що з 1385 по 1654 рік, тобто фактично 270 років, упродовж яких закладалися основи того, що можна назвати національним характером і світоглядом,

українці жили в державі, що постала внаслідок унії та сама фактично була унією (в значенні союзу). Тобто низка рішень русько-української верхівки щодо цього та її роль у процесі політичного оформлення Речі Посполитої як унії Корони Польської та Великого князівства Литовського були спершу, серед іншого, також закономірним виявом національних традицій і ментальності, а отже, й далі творили національний характер, сприяючи в тому числі засвоєнню ідеї толерантності й мирного співжиття з іншими національними та релігійними ідентичностями в одному державному, а відтак (після Берестейської унії) і церковному тілі, тобто в підсумку закріплюючи та посилюючи все ту ж унійність. У цьому ж ключі можна розглядати й позитивну реакцію в українських землях на Флорентійську унію 1439 року як прояв прийняття та доцінення іншої еклесіальної ідентичності, на відміну від Московщини, де не лише не бажали об'єднання Східної та Західної Церков, але ворожо сприймали навіть саму ідею скликання нового Вселенського Собору (як бачимо, в цьому питанні у них понині нічого не змінилося).

Однак та ж унійність, яка сприяла інтеграції українців у культур-

ний простір Заходу та засвоєнню західних цінностей, сприяла рівно ж їхньому швидкому входженню в московський імперський проект. Понад те, саме українці були співтворцями цього проекту, оскільки часто виступали посередниками, які, засвоївши західні ідеї, переда-

вали їх росіянам. Це стосується, зокрема, такої підвалини тогочасного суспільства, як Церква (хоча наука великою мірою теж), яка ціле XVIII та першу половину XIX століття фактично була під формаційним впливом вихідців із України. При цьому цілком природним проявом гібридності росіян слід уважати їхню пізнішу реакцію на те, що вони засвоїли від своїх учителів: урешті-решт була сформульована теза про накидання їм через «малоросів» чужорідних і шкідливих західних елементів, тобто в підсумку все одно повернулася типова агресивна риторика з образом ворога, проти якого треба боротися, який загрожує власній ідентичності. І знову ж таки ця риторика була підтримана на всіх рівнях: як державою, так і Церквою, філософією, літературою, а всіх тих, що відстоювали протилежну позицію, вважали у кращому випадку божевільними (як-от Чаадаєва, який, напевно, буде найкращою ілюстрацією такого ставлення з боку офіційної держави).

Що цікаво, будучи тривалий час частиною вже російського імперського проекту, українці почали проявляти свою унійність в зворотному напрямку, засвоюючи від росі-

ян агресивну риторіку, наполягання на вищості власної ідентичності перед іншими, нетерпимість до інших ідентичностей (у тому числі до тієї ж російської), а подекуди й антизахідні тези. Таке засвоєння несе в собі не лише загрози та небезпеки для власної національної ідентичності, а й шанси, адже передбачає відмежування від іншого, окреслення його як чужого, натомість наголошення на своєму та його доцінення. Надто довго українці через власну унійність допасовувалися до інших, вливалися в чужі проекти. Саме українська унійність схилила до такого отожднення з іншими, при якому переймалася чужа і покидалася власна ідентичність. І от тепер, через те ж таки переймання чужої нам гібридності, замість нашої типової унійності ми отримуємо шанс дещо цю свою гіпертрофовану унійність збалансувати. Не відмовитися від неї, бо це означало б відмовитися від того, що й різнить українців від росіян, а лише дещо збалансувати нашу надмірну унійність, яка впродовж минулих століть так часто ставала причиною поразки в боротьбі за власну державу.

Висловлені тут тези – лише певна інтуїція, оформлена в кілька дуже узагальнених думок, які, звісно, вимагали б перевірки історичними фактами. Обмежений обсяг статті не дозволяє докладніше розібрати багато аспектів і розглянути низку питань, одне з яких полягає в давній дилемі «курки та яйця»: як ідентичність імперська та постколоніальна (креольська) співвідносяться із розглянутими тут елементами ідентичності «гібридність» і «унійність»? Чи можна простежити подібне ставлення до чужого в інших народів, які створили власні імперії (як-от римляни, англійці, французи, іспанці, ті ж поляки), чи це стосується лише ідентичностей українців і росіян? Ці та інші питання очікують відповіді, а подані роздуми слід розглядати як запрошення до дискусії стосовно української ідентичності, її базових елементів, її минулого та майбутнього.